УДК 811.161.2'373.232

Поповський А. М.,
професор кафедри українознавства та іноземних мов
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА, ПОВ'ЯЗАНІ З ЮРИСПРУДЕНЦІЄЮ

Анотація. У статті висвітлюються витоки української юридичної термінології, на основі якої в процесі суспільного розвитку формувалися лексико-семантичні функції мовних одиниць за певними ознаками та словотвірна організація прізвищних назв, їх етимологія.

Ключові слова: апелятив, етимологія, лексема, прізвища, семантика, словотвір, юридичні терміни.

Постановка проблеми. Українська юридична термінологія має глибокі корені, про які можемо говорити на підставі свідчень із «найстаріших зразків актового язика і юридичної термінології дохристиянської Русі X століття» [1, с. 21]. Вона належить до найдавніших шарів лексичної системи й бере свій початок від часів княжої доби, де простежується в юридично-діловій літературі. У перших політичних трактатах наших пращурів («Слово про Закон і благодать» митрополита Іларіона, «Молєніє» Даниїла Заточника та в кількох дарчих грамотах, яким передували договори руських князів із греками) уже формулювалося уявлення про правові форми реалізації влади й організації правосуддя. «Руська Правда» (1054 р.) – одна із древніх пам'яток права українського народу, в якій найповніше представлений рівень юридичного мислення тогочасного суспільства. Вона була першим писаним судебником східних слов'ян (термін «правда» означає тут ***закон***), який пізніше став зразком для подібних зведень законів у Литовському князівстві й інших країнах [2, с. 24].

Як відомо, українські прізвища виникли відносно недавно. Літописи та пам'ятки Київської Русі фіксують здебільшого імена *Олег, Святослав, Ігор, Добриня* тощо. Лише з XIII ст. у писемних джерелах трапляються додані до імен назви, які можна розглядати як прізвиська чи прізвища. Уперше фіксуються українські антропоніми тодішньої суспільної верхівки в грамотах XIV–XV ст.: князь *Іван Васильович Чорторийський, пан Волчко Рогатинський.*

Основна ж маса населення України – селяни – лишалися без зафіксованих прізвищ. За тодішнього суспільного ладу закріпаченому люду прізвища не були потрібні, їм вистачало імені та вуличної клички.

На думку Івана Франка, початок закріплення прізвищ як спадкових родових назв поклало в Україні духовенство. А вже наприкінці XVIII – початку XIX ст. в умовах Російської й Австро-Угорської імперії за українськими селянами закріпилися постійні родові назви.

Мета статті – висвітлити витоки української юридичної термінології, на основі якої в процесі суспільного розвитку формувалися лексико-семантичні функції мовних одиниць за певними ознаками; словотвірну організацію прізвищних назв, їх етимологію.

Виклад основного матеріалу. Основним матеріалом для творення українських прізвищ були чотири джерела, а саме: а) імена – *Іванів, Іваненко, Іванченко;* б) назви місця проживання чи походження – *Подоляк, Волинюк, Німчук, Швед*; в) назви постійного заняття (професії) – *Рибалка, Козак, Бортник, Маляр, Коваль, Ткаченко*; г) індивідуальні ознаки – *Рудий, Заїка, Головатий, Кривий*.

У процесі становлення судочинних органів та органів правопорядку формувалися прізвища осіб на основі тих загальномовних назв, які уособлювали функціональні обов'язки певних ланок правоохоронної системи. Такі номінативні одиниці засвідчені не тільки в зразках **народної творчості** (*«А винъ рятує **звызня** (в'язня – А. П.) съ **темныци»*** (Малинка, 436)), у **діловій документації** («*…то письмо пишу и васъ прошу, батьку, атамане кошовий, и ты, пане **судья** войсковый поклонъ отъ меня приняти, старшинам и войску сказати, что я всѣмъ вамъ приятель вѣрный и доброжелатель нелицемѣрный* (ПК, 19)), але й у **художній літературі** («*Харитон: А я оце думаю кинутись до **мирового**»* (Кроп., II, 1958, 46).

«Справжнього її прізвища більшість односельців не знала.

*Я теж знав її тільки по-вуличному – **Судіїха**. Була колись замужем за суддею. На днях дочка **Судіїхи** Ніна розповідає моїй дружині:*

– Ой, моя мама скаржиться: що ж воно буде, як прийде старість?

*– А скільки років **Судіїсі**? – запитую дружину.*

– Казала Ніна, за два тижні буде рівно дев'яносто». (Чернецький: 5)) і **наукових роботах** («…частина аналізованих іменувань мотивована назвами адміністративних посад: ***Войтикові, Возні, Возняки*** (пор. *возняк* < *возний* – «судовий урядовець у Польщі, Литовському князівстві й на Україні до XIX ст.» (СУМ I, с. 725)), ***Ратушні*** (пор. *ратушний* «член міського чи сільського управління» (Гр. 4, 7)), ***Солтисові*** (пор. *солтис* – «у Зах. Україні до 1939 р. сільський староста (СУМ 9, с. 452)); ***Зекові*** (с. Смолин Явор.), ***Злодії*** (с. Уріж Дрг) [Наливайко, с. 594], ***Прокурор*** – житель с. Побіч Злч, який у юності хотів бути прокурором; ***Сексота*** – житель с. Ільник Трк; пор. з рос. «секретный сотрудник», «людина, яка любить підслуховувати й розносити плітки» [Наливайко, с. 470, 487], ***Фольта*** < з угор. folt (перен.) – людина із заплямованою репутацією (Фаріон, с. 301). Іноді такі номінативні одиниці використовуються як **псевдоніми**: «*В. Масляк (псевдоніми – Вуйко Владзьо, **Судислав**) – прозаїк, поет, журналіст»* [Кульбабська, с. 18**],** ***Правник*** – Дністренський Станіслав, ***Юрист*** – Бачинський Лев [Дей, с. 313, 404], а також трапляються в довідниках (***Юриста*** (ТД ДДУВС, с. 38) тощо).

Найбільш поширеними серед них в українській мові є прізвища, що утворилися суфіксальним способом на основі слова ***суд*:** *Судець* (СОЕ, с. 221; УРЕ, т. 11, с. 46), *Суддєв* (Нж, 26.08.1993 р., с. 1), *Суддя* (Глуховцева, 2, с. 239; Новікова с. 801; Суд., с. 16-18), *Судейко* (Горп., Корн., с. 224; Новікова с. 801), *Судейченко, Суденко* (Новікова, с. 801; СПМД, с. 406), *Судзиловський* (УРЕ, т. 11, с. 46), *Судик* (СПМД, с. 406), *Судилов* (СПЧ, с. 339), *Судиловський, Суділовський* (Новікова, с. 801; СПМД, с. 406; СПЧ, с. 339),

Судима (Скор., с. 106), *Судій* (Чучка, с. 538), *Судієнко* (УРЕ, т. 11. с. 47), *Судин, Судін, Судьїн* (Глуховцева, ІІ, с. 239; Павл., с. 339, 347; СПЧ, с. 339; Новікова, с. 801; Укр. радіо, 17.03.2012 р.), *Судковський (*УРЕ, т. 11, с. 47), *Суднач, Судник* (Новікова, с. 801), *Судников, Судникова* (Глуховцева, 2, с. 239; СПМД, с. 406), *Судникович, Судницин* (Глуховцева, 2, с. 239; СПМД, с. 406), *Судов* (Новікова, с. 801), *Судовенко* (АА), *Судома* (СОЕ, с. 314; Укр. радіо, 1.05.1990 р.; Яцій, с. 314), *Судовський* (Новікова, с. 801), *Судовщикова* (УРЕ, т. 11, с. 53), *Судимей, Судомей, Судомора* (Глуховцева, 2, с. 768; Кравч., ПЛ, с. 152), *Судус* (АА), *Сютка* < Сут(д)ъ < Суд(ислав) [Фаріон, с. 292].

За допомогою основоскладання утворилися такі прізвища: *Кривосуд* (Горп., ПСН, с. 64; Реєстр, с. 334), *Правосуд* (Глуховцева, 2, с. 150; Кравч., ПЛ, с. 151; Укр. радіо, 25.03.2007 р.; Укр. слово, 19–25.02.2014 р., с. 13), *Правосудов, Правосудович* (СПМД, с. 339; Укр. радіо, 22.10.2014 р.), *Правосудовіч* (ВСЛ, с. 239), *Самосуд* (АА; Горп. ПСУ, с. 64, 226, 267, 39; Кравч., ПЛ, с. 161,191; Реєстр, с. 229), *Судоспор* (Падалка, с. 256), *Самосудов, Самосудова* (СПМД, с. 369; Горп. БПБ, с. 301), *Самосудчик* (Ромащук, с. 31), *Судислав* (ЕУ, т. 8: 3092), *Судомир* (Редько, СУП, с. 177; ДУП, с. 211), *Судомора* (УРЕ, т. 11, с. 53), *Судоплатов* (СПМД, с. 406), *Судоспор* (Падалка, с. 256), *Ясудович* (СПМД, с. 496).

На позначення осіб, пов'язаних із правоохоронною діяльністю, в українському антропоніміконі з'явилися такі прізвища: *Законов, Засідателєв*, *Клюшник* (Глуховцева, І, с. 273, 277, 330), *Комендант, Комендатенко, Комісаренко, Кордонський* (Глуховцева, І, с. 343, 349), *Праведник* (ШП, 17.07.2013 р., с. 8), *Правник* (ВУМЛ, с. 21), *Правдивий, Правдин, Правдюк, Свобода* (Глуховцева, ІІ, с. 149, 150, 195), *Адвокат* (АА); *Шенбель* < з пол. szambel[an] «підкоморний» < підкоморій (іст.) – у давнину – суддя, який займався межуванням володінь (СТСУМ, с. 543) [Фаріон, с. 314]; *Коморний* (Кравч., ПЛ, с. 155); *Комораш* < угор. – «службовець палати», «передовий дворянин» (Чучка, с. 279); *Коморник* < «адвокат, нотаріус» (Фаріон, с. 210), «помічник підкоморного» (ЕУ, т. 3, с. 1092); *Мандатор* («за панщизняних часів урядовець, що виконував роль судді» (СПЧ, с. 225)); *Ходак, Ходаківський, Ходаковський, Ходакевич, Ходан, Ходенко, Ходаницький, Ходанич, Ходанович, Ходанков, Ходаренко, Ходацький* < ходак «заступник, адвокат» (Гр., 1, с. 407) [СПЧ, с. 371; Новикова, с. 887; Фаріон, с. 169].

Деякі прізвища одіозних суспільних постатей стали об'єктом розвінчання комуністичної ідеології в сучасній періодиці, наприклад: *«Релігійне і патріотичне фарисейство процвітає з давніх-давен. Вражає те, що українців, які кров'ю записалися в книгу пам'яти, у нас багато, а тим часом тих, що паразитують на українському патріотизмі, куди більше. Не будемо говорити про більшовицьких агентів типу генерала* ***Судоплатова*** *чи Сташинського – вони явно переважали усіх патріотичною фразою. А таких вишколених імітаторів було безліч. Їх купують і навчають»* (Сверст., с. 1).

Проте й це ще далеко не повний реєстр українських антропонімів, утворених на основі лише слова ***суд***, яке має прозору семантику. Звичайно, цілісна система українських прізвищ, пов'язаних із юридичною діяльністю, досить розмаїта й своєрідна, якщо простежити її формування на різних етапах розвитку українського суспільства.

Походження й творення українських прізвищ, пов'язаних із правоохоронною діяльністю людини, має свою специфіку. Найбільш уживані загальномовні одиниці такого типу засвідчені не тільки в різножанрових писемних пам'ятках і документах судочинства, але й у народній творчості, художній літературі від Київської Русі й аж до наших днів.

Безсумнівно, що давні канцелярії, зокрема суди, не могли обійтися без *писарів* і *возних*, функціональні обов'язки яких були доступними для простого народу, а отже, сприяли поширенню прізвищ, утворених від цих назв: *Писар, Писаренко, Писаревський, Писарчук* (Редько, СУП, с. 39; Кравч., ПЛ, с. 167; ХХУ, с. 755–756). На основі слова **возний** («судовий урядовець у Польщі, Литовському князівстві й на Україні (до XIX ст.)) поступово сформувалися такі антропоніми, як «*Возняк, Вожня'к, Во'жняк* < правдоподібно від *возний* – «судовий пристав» (Чучка, с. 121), *Возний, Возинкевич, Вознюк, Возняк* (Редько, ДУП, с. 87; СУП, с. 39; Кравч., ПЛ, с. 160; Фаріон, с. 159), *Возниченко, Возничевич, Вознянський* (АА, І). Як загальновживані в народній мові, вони наявні також і в художніх творах: «[Наталка:] *Ви багатий, а я бідна, ви* ***возний****, а я простого роду; та й по всьому я Вам не під пару»* (Котляр., ІІ, 1953, с. 7); *«Чи був ще в 1817–1818 роках* ***возний*** *– не знаю, у законах я не зміг знайти, коли цей титул скасовано»* (Мирний, V, 1955, с. 407) [СУМ, І, с. 725].

Досить продуктивним виявилося в живому народному мовленні слово **війт** («**Війт**, *-та, м.* 1) – въ старой Украинѣ глава городского общества и предсѣдатель коллегіи судей въ старому украинскомъ городскомъ судѣ» (Грін. І, 2 с. 36)), на основі якого в сучасному антропоніміконі маємо такі похідні, як *Війт, Війтенко, Війтина, Війтинський, Війтишин, Війтович, Війтовський, Війтошинський, Войтик, Войтикович, Войтиковський, Войтеховський, Войто'вич, Войтови'ч, Войтун*, *Войтанич* – «дружина Войти або Войта» (Редько, с. 85–87; Чучка, с. 121), *Войтишин, Войтків, Войтус* (Фаріон, с. 160), *Войт, Войта, Войтанович, Воитєнко, Войтенко, Войтенок, Войтенюк, Войтехович, Войтик, Войтишан, Войтишин, Войтків, Войтішкін, Войткевич, Войтко, Войтковський, Войтов, Войтович, Войтовський, Войтус, Войтух, Войтъчєнько, Войтюк, Войтюков, Войтюшенко, Войцех, Войцєх, Войцеховський, Войцехович, Войцеховський, Войцик, Войциковський, Вуйт, Вуйтик* (Новикова, с. 164; АВ, 2012, № 3, с. 152; Горп. НПАСД, с. 199; Горп. ПСУ, с. 39; Кравч., ПЛ, с. 160, 168; Масюк, с. 285; Реєстр., с. 308, 317; Фаріон, с. 160, 161), *Пустовойт, Пустовойтов* (Глуховцева, ІІ, с. 159; Падалка, с. 241; СПМД, с. 346; Редько, с. 186), *Пустовіт* < *Пустовійт, Пустовоитєнко, Пустовойтенко,* (Реєстр., с. 308; СПМД, с. 346; ХХУ, с. 803–804); *Старовойт, Старовойтенко, Старовайтов, Старовойтов* (Глуховцева, ІІ, с. 229, 230; Горп., Корн., с. 223; Новикова, с. 788; Падалка, с. 254; СПМД, с. 399; ШП, 11.01.2012 р., № 1–2, с. 7; Укр. слово, 4–17.01.2012 р., № 1–2, с. 11).

Антропонім *Присяжний* **(Присяжний,** а, е. заст. 1. Який присягнув кому-небудь. 2. Помічник сільського старости. 3. У суді – особа, що на певний час залучається в розгляді справ [СУМ, V, с. 56]) у творенні похідних значно поступається похідним від слів *суд* і *війт*. Тут маємо такі сталі номінації: *Присижник, Присяжний, Присяжнів, Присяжнюк* (Глуховцева, ІІ, с. 152; Горп., Корн., с. 216; Горп. НПАСД, с. 195; ЗД, 10–16.06.2008 р., с. 4; Кравч., ПЛ, с. 155; СПУ, с. 288–289; СПМД, с. 341, 344; ХХУ, с. 793–794), *Присяжна, Присяжник, Присяжнюк* (Падалка, с. 240).

На основі лексеми *ратуша* (**Ратуша, -**і, *ж.* (польс. ratusz < нім.Rathaus – рада + будинок). Орган міського самоврядування

в європейських країнах, а також будинок, де він розміщений (СТСУМ, с. 612); **Ратушний,** а, е. 1) Относящійся къ ратушѣ. Членъ городского или сельского управленія (Грин., IV, с. 7)) утворилися такі прізвища: *Ратуш, Ратуша, Ратушко, Ратушна, Ратушний, Ратушенко, Ратушняк* (Горп, БПБ, с. 298; Новикова, с. 698; СПЧ, 297; УРЕ, IX, с. 288; Фаріон, с. 271).

Рідше трапляються такі прізвища, як *Мировий* (у царській Росії – пов'язаний з органами, які розглядали дрібні кримінальні й цивільні справи, мировий суддя [СУМ, IV, с. 714]), *Мировський* (СПЧ, с. 237), *Мировецький, Мировецька* (Чабан., II, с. 280) і *Солтис* (солтис (іст.) – «сільський староста (у Західній Україні); запозичення з польської мови sołtys – «сільський староста; представник селян у народній раді» [ЕСУМ, V, с. 350]): *Солтис, Солтисюк, Солтіс, Солтовський, Солтус* (Глуховцева, II, с. 225; Новикова, с. 781; Павл., с. 344)*, Солтик, Солтусенко* (Горп. ПСУ, с. 228); *Солтикевич* (Фаріон, с. 286), *Староста, Старостенко, Старостин* (Глуховцева, II, с. 230).

Охоронні та громадсько-організаційні функції в українському суспільстві виконувалися відповідно до його потреб і успадковувалися прізвищевими назвами їх виконавців. Основою для таких номенів стали «застарілі в сучасній українській мові лексеми: *Боровий* (*боровий* – «лісовий сторож» [Желехівський, I, с. 40]), *Бурмістр* (бурмістр, іст. 1. Те саме, що бургомістр. 2. За часів кріпацтва – призначений поміщиком староста над селянами (СТСУМ, с. 76) [Фаріон, с. 152]), *Воротний* (*воротний* – «той, хто стереже ворота»), *Гайовий* (*гайовий* – «лісовий сторож») [Грінч. I, с. 254, 266]), *Лановий* (*лановий* – «наглядач за польовими роботами у поміщика», «польовий сторож»; *Царинний* (*царинний* – «польовий сторож» [Желехівський, II, с. 1050]), *Побережний* (*побережник* – «лісовий сторож, лісник»), *Гуменний* (*гуменний,* заст. – «прикажчик, що організував роботу на гумні (току) поміщика») [Грінч. I, с. 340], *Мостовий* (*мостовий,* заст. – «той, хто збирав податок за проїзд через міст»), *Дворовий* (*дворовий,* заст. – «який обслуговував панський двір і жив при ньому») [Вирста, с. 186–187], *Повещенко* – «той, хто розносив судові повістки» (ТД ДДУВС, с. 13), *Осауленко* (РІЗ, с. 469) – «Осавула, ли, м. 1) Осавул. 2) Помѣщичій разсыльный, помѣщичій приказчикъ. Левиц. I. 31. *Звелів пан двом осавулам витягти жида з хати.* Грин. II. 232» [Грінч., III, с. 64], *Жовнір* (Укр. радіо, 27.12.2009 р.), *Жовніренко* (РІЗ, с. 394), *Жовнерко* (ТД ДДУВС, с. 14), *Накапала* (накапати – «доносити, звинувачувати когось у чомусь» (Фаріон, с. 250)), *Повірений*, *Повєрений, Повєренних* (СПМД, с. 327), *Пристав*, *Приставной* (СПМД, с. 341), *Райтар* (рейтар – «кінний солдат», охоронець (Фаріон, с. 270)), *Рейтаровський* (СПМ, с. 353), *Севрук, Севрюк, Севрюков* (Глух., 2, с. 196; Новикова, с. 741; СПЧ, с. 315) – «наглядач, охоронець» (Закрев. СІ. с. 515; ЕСУМ, V, с. 202); *Сердюк, Сердюков, Сердюченко* (Глух., 2, с. 201; Горп. БПБ, с. 303; Горп., Корн., с. 214; Новикова, с. 748; СПЧ, с. 318) – «охоронець гетьмана» (ЕСУМ, V, с. 202); *Соцький, Соценко* (СПМД, с. 396) – «нижчий поліцейський служитель на селі у дореволюційній Росії та в Україні, якого обирали на сільській сходці» [СТСУ, с. 665]; *Становий* (СПМД, с. 398) – «начальник поліцейської дільниці в сільській місцевості в дореволюційній Росії та в Україні» [СТСУМ, с. 673]; *Тивун, Тивонюк (діал.* тивон – «наглядач» (Фаріон: 293)), *Шандаренко* (СПМД, с. 934).

З-поміж прізвищ, причетних до юриспруденції, слід виділити такі, що утворилися від назв установ, де тримають порушників суспільного спокою. В українській мові така установа в різні часи удостоїлася назв, синонімічний ряд яких досить розмаїтий: «**В'язниця** (приміщення, де тримають в'язнів), **тюрма, тюряга** *розм., зневажл.*, **темниця** *заст., поет.,* **острог** *заст.*, **яма** *заст.*, **кримінал** *заст.*, **поруб** *заст.*, **куна** *заст.*, **затвор** *заст.*, **хурдига** *заст., розм.,* **коза** *заст., розм.,* **казенка** *діал.*, **цюпа** *діал.*, **фурдига** *діал. рідше*, **централ** *заст.*, **централка** *заст. розм.* (в дорев. Росії – центральна каторжна тюрма, перев. для політичних в'язнів); **арештантська**, **арешт** *заст.,* **буцегарня** *заст. розм.,* **темна** *заст.***, холодна** *заст.,* **чорна** *заст.* (приміщення для тимчасового утримання арештованих, в'язнів)» [ССУМ, I, с. 320; СУМ, X, с. 68]; **казня** *діал.* – «тюремна камера» та ін. Такі номінативи широко використовуються в художній та краєзнавчій літературі (*«Пошіптували, що я пристав до банди Шугая. Тепер я персона нон грата, мені шкірилася* ***темниця, суд****… Відсидів я і в румунській* ***цюпі****, скусив глевкої мамалиги»* (Дочинець, с. 97, 111). *«Якось Віктор Травенко ударив Микиту Гостренка. Мій батько вдарив за це Травенка, за що його посадили на дві неділі в* ***«холодну»*** (Рябцев, с. 189)); періодиці (*«Проте за якийсь час міліціянти знову мене зловили, знову вивихнули мою руку, вдягли мені* ***кайданки****, пристебнули до металевого паркану: чекали викликаного «Беркуту»* (Укр. слово, 2012, № 37, 12–18.2009 р., с. 3)). Відповідно до поданих вище апелятивів у сучасній українській мові маємо прізвища *Буциченко* (Кравченко ПЛ, с. 168), *В'язень* (АА), *В'язінько* – «той, хто народився у в'язниці» (ТД ДДУВС, с. 31), *Вязинько* (СПМД, с. 86); *Тюрменко, Тюрьменко, Тюряк, Тюряков* (Бористен, 1999, № 7, с. 15; СПМД, с. 428); *Темник, Темненко, Темниченко; Темничний*, *Темниченко* (Дн. обл. радіо, 14.04.2012 р.; Реєстр., с. 309; Укр. радіо, 28.08.2013 р.), – «сторож при темниці» (Грін. IV, с. 254, (АВ, 2012, № 3, с. 132; СПМД, с. 415), *Острога, Острогов* (СПМД, с. 306), *Острозький* (ЕУ, V, с. 1901); *Зарубій* (Глуховцева, 1, с. 277), *Поруб, Порубай, Порубаєв* (АА; СПМД, с. 336); *Казнодій, Казнин* – «наглядач за тюремними камерами»; *Кун, Кунавич, Кунаєв, Кунах, Куник* (СПМД, с. 224), *Кундицький, Куненко,* (АВ, 2012, № 3, с. 195, 157); *Цупа* < від апел. *цюпа* – «темний підвал, тюрма» (Гр IV, с. 439; СПЧ, с. 377), *Цупанич* < від апел. *Цупаня* – «дружина *Цупи*» + -ич (Чучка, с. 596), *Цюпа, Цюпак, Цюпило, Цюпко* (АВ, 2012, № 3, с. 223; СПМД, с. 455; РІ36, с. 545), *Цюпало, Цюпич, Цюп'як* (СПЧ, с. 377), *Цюпасник* (АА) – «арештант, якого переправляють етапом» (СУМ, XI, с. 254); *Фурдига, Фурдуй, Фурдак* (СПМ6, с. 440) < від апел. *фурдига* «в'язниця»: *« – Я з* ***фурдиги****. – Мокра і розпатлана, страшніша за всі привиди, стояла [Ольга] в хаті і просилася»* (Кач. II, 1958, с. 73) [СУМ, X, с. 654]; *Холод, Холоденко, Холодзинський, Холодилов, Холодний, Холодов, Холоднюк, Холодняк* (Горп. ПСУ, с. 43; Кравч. ПЛ, с. 193; Новикова, с. 888–889; СПМД, с. 446; ХХУ, с. 1023–1024), *Холодай, Холодинський, Холодій, Холодницький* (Редько, ДУП, с. 230), *Холодей, Холодита* (Фаріон, с. 304).

Певний прошарок становлять прізвискові назви, пов'язані з арештантським приладдям (*диба, кайдани, кайданки, ланцюги, замки, колодки, шпанга* < кайдани, якими в австрійському війську, караючи солдат, сковували ногу з рукою (Франко, I, с. 750) тощо), яке запобігає спротиву в'язня та його втечі з-під варти: *Кайдан* (Кравч., ПЛ, с. 161), *Кайдан-*

на (ВУМЛ, 2017, № 37, с. 28), *Кайданович* (Горп. ПСУ, с. 302); (пор. «*кайдани* – залізні ланцюги з кільцями, що їх заклепують або замикають на руках чи ногах арештованого, в'язня; те, що зв'язує людину, позбавляє її волі») [НТСУМ, Т. І, с. 343]; «**Диби, бів**, *ж. мн.* 2) Колодки, деревянныя бревна съ отверстіями внутри, куда вкладываются ноги арестантовъ. КС 1885. Х. 231. *Забили їх у диби*. Рудч. Ск. І. 210. *Будем літувати в Станікові на риночку, в тяжких дибах, в залізочку*. Ум. **Дибки, дибиці, дибці**. К. Досв. 107. *Ой дубові дибки, залізні кайдани! По степах ви, по комишах наших розганяли.* К. 107. *Ой на ноги диби, на руки дибиці, – оце тобі, вражий сину, славні молодиці.* Лавр. 61 (Грін. І, с. 381) > «*диба* – колода, яку накладали на ноги або на руки чи шию арештанта» [СТСУМ, с. 199]) – *Диба, Дибач, Дибич, Дибів, Дибенко, Дибицький* (Новикова, с. 253; СПЧ, с. 120; Чучка, с. 194; Фаріон, с. 185) *Дибченко* (ТД ДДУВС, с. 28); *Кайда, Кайданик, Кайданник, Кайданович, Кайдаш, Кайдашко, Кайданенко* (Глуховцева, 1, с. 3004; Падалка: 114, с. 202; РІЗ, с. 404; СПМД, с. 171; ХХУ, с. 389), *Кайдас* («Мк. < Пол. П – ще *Kajdas,* яке походить від апел. *kajda* – «футляр, у якому косар носить точильний брусок» (Rymut 366). [Чучка, с. 245]), *Кандала*, *Кандела, Свір, Свірніченко, Свіргун, Свірнічук* (АА) < (**Свірні,** нів, *м. мн.* Кандали. *А замкнули та Пилипка у желізні* ***свірні***. Гол. І ,161 (Грін. IV, с. 108)), *Колода, Колодчак, Колодійчик, Колодієнко, Колодко, Колодченко* (Кравч., ПЛ, с. 158, 163, 170; СА ДДУВС, с. 2012; Фаріон, с. 210), *Заколодний, Колодка, Колодний, Колодко, Колодюк* (Глуховцева, І, с. 340), *Колодько* (Горп. ПСУ, с. 37).

Місця заслання та назви засуджених теж відіграли свою роль у творенні українських прізвиськ і прізвищ, наприклад: *Сибір*, *Сибірний* (АА; АВ, 2012, № 3, с. 20; Горп. ПСУ, с. 26), *Сибірин, Сибірна, Сибіркін, Сибірко, Сибірьов, Каратько, Каторжанов* (Глуховцева, ІІ, с. 203), *Сибірцев* (Андрус., с. 501) < «**Сібірник, ка,** *м.* 1) Сосланный въ Сибирь. 2) Злодѣй, разбойник; каторжний» (Грін. IV, с. 124), *Зек* (Горп. ПСУ, с. 40), *Тайожний* (СПМД, с. 411).

За тими, хто займався крадіжками чужого майна, бандитизмом, шахрайством, хуліганством, закріпилися в народному мовленні прізвиськові, а потім офіційні прізвища типу *Воров, Ворова, Воровченко, Ворко, Грабун, Грабіненко, Грабуненко* (АА; Білокон. УМК, с. 302; КДПП, с. 12; ТСМВ, с. 169; Д НГУ, 2012), *Бандиїв* < *Бандій* < *банда* (іт. *banda* – загін злочинців, які чинять грабежі, розбої, вбивства (СТСУМ, с. 47)), *Крадожан* (Горп. ПСУ, с. 313), *Мантюк, Мантяк* < Mant-iuk < манта – «дурисвіт, шахрай» (Фаріон, с. 236); *Падух* < чес. апел. paduch – «негідник, мерзотник» або від старопол. апел. poduch – «бандит», «гультяй»,»ледащо», «нікчема» (Чучка, с. 424), *Різун, Воловод* < «волокрад», *Шиш, Шишків* < «злодій», *Шмек* < з пол., усічення від czmek[er], – «прізвисько тютюнових стражників, які перехоплювали контрабанду», *Шпиг* < «шпигун» (Фаріон, с. 139, 160, 272, 315, 316), *Заколотюк* (Горп. ПСУ, с. 35), *Шахрай, Шахрайчук* (Глуховцева, ІІ, с. 328; СПМД, с. 472), *Швінда* < *з нім. der Schwindel* – «шахрайство» (Фаріон, с. 313), *Шпантак, Шпанько* – «хуліган, неавторитетний злочинець» крим. «член тюремної спільноти» (Став., с. 380).

Зрідка трапляються прізвища, які віддзеркалюють виборчу систему різних громадських об'єднань: *Данило Виборовєць* (Реєстр., с. 333), *Вибранець* < вибранець – «обранець» (Фаріон, с. 157); іншомовного походження – *Маєр* (СПЧ, с. 221), *Майєр* < нім. Mayer, Meyer – «сільський староста; управитель панським маєтком; заможний селянин» [с. 460, Duden. Lexikon der Familiennamen. 2. Aufl. Mannhei m u.a., 2008. 719 s., URL: https://sites.google.com/site/uaname/popularnist-prizvis/misca-1---10000 (Дата звернення: 15.04.2013); *Рихтецький* (СПЧ, с. 301) < нім. Richter – «суддя»; *Шандар, Шандрюк, Шандрук, Шандро,* (СПЧ, с. 390) < [**шандар]** «жандарм»; ч. (розм.) šandar «тс.» (очевидно, запозичення з польської мови [ЕСУМ, VI, с. 376]).

Висновки. Як бачимо, ці антропоніми витворилися на загальнонародній мовній основі від слів, дотичних до правоохоронної діяльності людини. Проте не всі вони дали стійке підґрунтя для прізвищевих назв (*яма, кримінал, затвор, централ, арешт* та ін.) відповідно до етичних норм і звичаєвих традицій українського народу. Тепер важко виявити етимологію досить поширених від апелятивів *чорний, холодний* аналогічних прізвищ (які з них стосуються юриспруденції, а які мають іншу етимологію). Але попри все слід ретельно продовжувати пошуки таких номенів, виявляючи нові антропоодиниці, породжені життєвими вимогами юридичної орієнтації.

Література:

1. Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство: підручник. Львів: Світ, 1994. 287 с.
2. Токарська А., Кочан І. Культура фахового мовлення правника: навч. посібник. Львів: Світ, 2003. 312 с.

Умовні скорочення:

АА – Авторський архів.

АВ – Атестаційний вісник Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Київ, 2012.

Андрус. – Андрусяк М. Брати грому. Коломия: «Вік», 2005.

Білокон. УМК – Білокоменко Л. Українськомовний міжособистісний конфлікт: монографія. К.: Інтерсервіс, 2015.

Вирста – Вирста Н. Становлення та розвиток антропонімії Покуття: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Тернопіль, 2012.

ВСЛ – Время. События. Люди. Посвящается 15-летию Фонда ученых (1997–2012 гг.) / Под общей ред. проф. В. Большакова. Днепропетровск, 2012.

ВУМЛ – Науково-методичний журнал «Вивчаємо українську мову та літературу». Видавнича група «Основа», Харків, 2014, № 31–32.

Глух. – Глуховцева К., Глуховцева І., Лєснова В. Словник прізвищ жителів Луганщини: у 2 т. / за ред. проф. К. Глуховцевої. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011.

Горп. – Горпинич В. Прізвища Середньої Наддніпрянщини. Д.: 2004.

Горп. БПБ – Горпинич В. Болгарські прізвища в сучасному антропоніміконі Бердянщини. Д.: Нова ідеологія, 2010.

Горп., Корн., – Горпинич В., Корнієнко І. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: монографія / за ред. д. філол. н., проф. В. Горпинича. *Ономастика і апелятиви*. Вип. 25. Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во «Іліон», 2006.

Горп. НПАСД – Горпинич В. Нариси з пропріальної та апелятивної словотвірної дериватології. Монографія. Серія «Ономастика та апелятиви», вип. 37. Дніпропетровськ: Нова ідеологія, 2012.

Горп. ПСУ – Горпинич В. Прізвища степової України. Словник. Наукове видання. Дніпропетровськ, ДДУ, 2000. 408 с.

Грін. – Грінченко Б. Словарь украïнської мови. К., 1907–1909. Т. 1–4. (Перевидано фотоспособом).

Дей – Дей О. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.). К.: Наукова думка, 1969.

Д НГУ – Дошка «Святої перемоги імена» Національного гірничого університету м. Дніпропетровська, 2012 р.

Дн. обл. радіо – Дніпропетровське обласне радіо.
Дочинець – Дочинець М. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачево: Карпатська вежа, 2011.
ЕУ – Енциклопедія українознавства: В 11 т. / Гол. ред. проф. В. Кубійович. Перевидання в Україні. Львів, 1993–2003.
Закрев. СІ – Словарь малоросійскихъ идіомовъ. Составилъ Н. Закревский. – Москва, 1861.
ЗД – Газета «Здоров'я і довголіття».
КДППП – Комунікативний дискурс у полікультурному просторі. Програма Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції 6–7 жовтня 2017 р. Миколаїв, 2017.
Кравченко – Кравченко Л. Прізвища Лубенщини. К.: Факт, 2004.
Кроп. – Кропивницький М. Твори в 6-ти томах. К.: Держлітвидав, 1958–1960.
Кульбабська – Кульбабська О. Вторинна предикація: семантична та морфолого-синтаксична типологія: автореферат дис. … на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. Чернівці, 2011.
Малинка – Малинка А. Лирник Евдоким Мыкитович Мокровизъ. *Кіевская Старина*, 1894, август.
Масюк – Масюк Ж. Літературна онімія у творах про долю холмщан (на матеріалі текстів Й.Г. Струцюка): дис. … канд. філол. наук. Луцьк, 2014.
Наливайко – Наливайко М. Неофіційна антропонімія Львівщини: дис. … канд. філол. наук. Тернопіль, 2011.
Нж – «Наше життя». Районна громадсько-політична газета смт Магдалинівка Дніпропетровської обл.
Новикова – Новикова Ю. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / Під ред. проф. Т. Ковалевської та проф. І. Намакштанської. Донецьк: «Вебер» (Донецька філія), 2007.
Павл. – Павликівська Н. Словник псевдонімів ОУН-УПА. Вінниця: О. Власюк, 2007. 440 с.
Падалка – Падалка Р. Динаміка прізвищ Донецької Слов'янщини. Монографія / за редакцією доктора філологічних наук, професора В. Горпинича. *Ономастика і апелятиви*, вип. 36. К.-Д.: АНВОУ, 2010.
ПК – Письмо Скаржинського кошовому Чепѣгѣ, 20 мая 1793 г. *Кіевская Старина*, 1897, отдѣлъ II, март.
РІЗ – Реабілітовані історією (Запорізька обл.): Науково-документальне видання. РЗІ Запоріжжя, «Дніпровський металург», 2004.
Редько – Редько Ю. Сучасні українські прізвища. К.: «Наукова думка», 1966.
Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підготував до друку О. Тодійчук та ін. К.: Наукова думка, 1995.
Рябцев – Рябцев М. Пам'ятка нащадкам Новоселівсько-Копилівських осель. Дніпропетровськ, 2015. 243 с.
СА ДДУВС – Список абітурієнтів Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ 2012 року.
Сверст. – Сверстюк Є. Коли сіль землі ізвітріє. *Наша віра*, 2010, № 7, липень.
Скор. – Скорук І. Курсові та дипломні роботи з ономастики: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 296 с.
СОЕ – Студії з ономастики та етимології, 2004 / відп. редактор О. Карпенко. Київ, 2004.
СПМД – Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська / Авт.-упоряд. Т. Пристайко, І. Попова, І. Турута, М. Ковальчук; за загальн. ред. проф. Т. Пристайко. Дніпропетровськ: ДНУ, 2007.
СПЧ – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). Чернівці: «Букрек», 2002
ССУМ – Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. Бурячок, Г. Гнатюк, С. Головащук та інші. К.: Наук. думка, 2001.
Став. – Ставицька Л. Український жаргон. Словник. Київ: Критик, 2005.
СТСУМ – Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. Дубічинського. Х.: ВД «Школа», 2007.
Суд. – Суддя А. Функціонування контекстуальних синонімів-прикметників у німецькомовному художньому дискурсі: когнітивний та прагмастилістичний аспекти: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Запоріжжя, 2014.
СУМ – Словник української мови: В 11 т. К.: Наук. думка, 1970–1980.
ТД ДДУВС – Телефонний довідник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2006.
ТСМВ – Трагічні сторінки моєї Вітчизни: Голод 1932–1933 років у Кобеляцькому районні на Полтавщині: спогади, списки померлих / записи провів В. Голяник. (Вид. 3-є, допов.). К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАР, 2008.
Укр. радіо – Українське радіо.
Укр. слово – Українське слово.
УРЕ – Українська радянська енциклопедія. Вид. 2-е. К.: Головна редакція УРЕ, 1978.
Фаріон – Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини напр. XVIII – поч. XIX століття. Львів: Літопис, 2001.
Франко – Франко І. Вибрані твори у трьох томах. К.: «Дніпро», 1973.
ХХУ – Хто є хто в Україні. К.: «К.І.С.», 2006.
Чабан. – Чабаненко В. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини (словник). Кн. 1, 2. Запоріжжя, 2005.
Чернецький – Чернецький І. Придебенції різних літ. *Літературна Україна,* 2009, 19 лютого.
Чучка – Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005.
ШП – Газета «Шлях перемоги».
Яцій – Яцій В. Прізвища Миколаївської сільської ради Радехівського району Львівської області. *Студії з ономастики та етимології, 2004* / відп. редактор О. Карпенко. К., 2004.

Поповский А. М. Украинские фамилии, связанные с юриспруденцией

Аннотация. В статье рассматриваются истоки украинской юридической терминологии, на основании которой в процессе общественного развития формировались лексико-семантические функции языковых единиц по определенным признакам; словообразовательная организация фамильных названий, их этимология.

Ключевые слова: апеллятив, этимология, лексема, фамилия, семантика, словообразование, юридические термины.

Popovsky A. Ukrainian surnames which are associated with the jurisprudence

Summary. The article discusses the origins of the Ukrainian legal terminology. Lexical semantic functions of language units with specific characteristics and morphological organization of family names and their etymology were formed on the basis of social development process.

Key words: appellative, etymology, token, name, semantics, word formation, legal terms.